

Tranprojektet på Viltskadecenter, Grimlö: undersökningar vid Kvismaren 2002

Mikael Hake

Antalet tranor som vistas vid Kvismaren har ökat kraftigt under det senaste decenniet. Samtidigt har det skett en ökning i antalet anmälda skador fåglarna gör på gröda som odlas i området. Detta är numera ett fenomen som inte bara är begränsat till ett fåtal platser i Sverige, utan börjar uppträda mer allmänt i jordbruksområden över hela landet. För att få vägledning om hur skadorna skall förebyggas är det viktigt att vi lär oss mer om såväl skadornas natur som tranans ekologi. Under 2002 startade därför Viltskadecenter vid Grimsö Forskningsstation ett tranprojekt som kommer att studera detta mer i detalj. Den långsiktiga målsättningen är att skydda den svenska tranpopulationen och samtidigt få ner kostnaden för skadorna till en ekonomiskt acceptabel nivå. Här redovisas lite av de resultat som framkommit ur studier som gjorts i Kvismareområdet under året.

Inledning

Sedan början av 1990-talet har antalet tranor som vistas i jordbruksområden i Sverige ökat kraftigt. Detta har medfört att de skador fåglarna gör på odlad gröda blivit allt fler. Skadorna uppträder numera i större delen av landet, i princip från det att fåglarna anländer under tidiga våren tills de flyttar iväg under senare delen av hösten. På vissa platser har detta blivit ett ganska stort problem som medför stora ekonomiska förluster för vissa lantbrukare. Det är även olyckligt för tranorna själva, då konflikter med brukare och ekonomiska intressen kan leda till att tranan får ett rykte som skadedjur. Det är alltså onskvärt att komma tillrätta med problemet av flera anledningar.

Eftersom våra kunskaper om tranans ekologi är mycket bristfälliga, är det svårt att veta hur man på bästa sätt skall kunna förebygga de skador fåglarna gör. Dessutom vet vi fortfarande ganska lite om hur skadorna ser ut, samt var, när och varför de uppträder i olika områden. Sådan information är nödvändig att ha om vi skall kunna nå en långsiktig lösning på problemet, det vill säga att skydda tranans

population samtidigt som vi får ner kostnaderna för skadorna till en nivå som är ekonomiskt acceptabel.

När det gäller tranans ekologi, är det framförallt ett par saker vi gärna skulle vilja veta lite mer om. För att kunna bilda sig en uppfattning om huruvida skadorna på gröda kommer att öka i framtiden, måste vi dels ha koll på hur många tranor vi har i landet just nu, dels hur tranpopulationen kommer att utvecklas i framtiden. Det är mycket svårt att inventera häckande tranor. För att få ett mått på den svenska populationens storlek och utveckling är vi därför hänvisade till att årligen räkna antalet fåglar som uppehåller sig i områden som attraherar ett stort antal tranor under olika delar av säsongen. Kvismaren är ett sådant område, och det är därför viktigt att räkningarna i framtiden upprätthålls såväl här som på liknande platser. Den metod man mest använt sig av för att uppskatta hur många fåglar som finns inom ett område, är att räkna antalet fåglar som övernattar i anslutning till området. För Kvismareområdet är detta säkert en bra metod, då övernattningsplatserna är få och ganska koncentrerade. På andra platser kan metoden däremot

vara sämre, då de fåglar som normalt söker föda inom ett område kan sprida ut sig på flera olika övernattningsplatser. Detta medför en stor, och i många fall orimlig arbetsinsats för de som skall räkna fåglarna. Om vi i framtiden skall kunna räkna antalet tranor i större skala inom ett flertal områden i landet, är det nödvändigt att ta fram en metod som är enkel, tillförlitlig, kostnadseffektiv och som kan användas på samtliga platser. Under 2002 gjorde vi därför test med att räkna tranor såväl från marken under dagtid som från luften.

En annan viktig sak att känna till för att kunna förutsäga var och när skador på gröda kan tänkas uppkomma, är tranornas rörelsemönster under den tid de tillbringar i landet. Vi behöver bland annat ökade kunskaper om hur stora områden tranorna rör sig över när de häckar, hur stora upptagningsområdena är för de rastlokaler där fåglarna gör skada under hösten, samt hur unga tranor rör sig innan de börjar häcka för första gången. Framför allt de unga, icke-häckande tranorna kan göra stor skada på gröda under sommaren. Det är därför bra att känna till hur stora områden de rör sig över, bland annat för att kunna utvärdera tillväjnings-effekter till skrämseplanordningar som avser att styra fåglarna från fält med känsliga grödor.

Under 2002 inventerade vi Kvismareområdet med avseende på häckande tranor. Vidare försåg vi ett antal tranungar med sändare norr om Kvismaren för att eventuellt få information om huruvida de rastade i området under höstflyttningen och, i så fall, hur länge. Då sändarna som används har en beräknad livslängd på ca 5 år, kommer vi förhoppningsvis även att få information om hur de unga tranorna rör sig innan sin första häckning när de kommer tillbaka till Sverige.

Vi valde att koncentrera undersökningarna till Kvismareområdet. Området ligger ganska nära Grimsö, och är relativt begränsat och lättöverskådligt. Vidare har Viltskadecenter tidigare (1996–1998) gjort studier här, bland annat av tranornas antalsvariationer och val av vistelseort under odlings säsongen. För att ytterligare bygga på dessa undersökningar, pas-

sade vi även 2002 på att, samtidigt med räkningarna, göra en studie av vilken typ av mark tranorna väljer att gå på inom området.

Metoder

Studieområde

Studieområdet, där de flesta undersökningarna gjordes, är ett ca 13 x 6 km stort område runt Kvismaresjöarna, begränsat av vägarna mellan Gällersta–Ekeby–Sköllersta–Odensbacken–St. Mellösa–Norrbyås–Gällersta (figur 1). Området domineras av jordbruksmark, men inkluderar även madmark i anslutning till sjöarna, samt en mindre del ädellövskog och skogsbevuxna mossar.

Försök med räkningar från luften

15 april gjordes ett försök att räkna antalet tranor i studieområdet med hjälp av en liten helikopter (Hughes 300), och 23 maj räknades antalet tranor från ett litet högvingat flygplan (Cessna 182). Vid räkningarna överflögs området i nord-sydlig riktning längs rätta linjer med 1000 meters mellanrum. Flyghastigheten för såväl helikoptern som flygplanet var 65 km/tim, och flyghöjden var normalt ca 150 meter. Under flygningarna gjordes samtidigt en noggrann räkning från marken för att kontrollera tillförlitligheten i de olika metoderna.

Häckande par

Inventeringen av antalet häckande par gjordes på så sätt att platser som ansågs vara tänkbara som häckningslokaler besöktes vid ett eller flera tillfällen. Vid besöken gjordes observationer från någon punkt där man hade god överblick över det intressanta området. Om ingen aktivitet registrerades, gick området över till fots om detta var möjligt. På några ställen spelades även tranläte upp med en bandspelar för att se om några revirhävande tranor i närheten reagerade. Sammanlagt avsattes 27 heldagar under tiden 15 maj–19 juni enbart till inventering av häckande tranor. Dessutom gjordes en del observationer under de regelbundna räkningarna (se nedan). Områden som inventerades noggrant var Kvismaresjöarna och

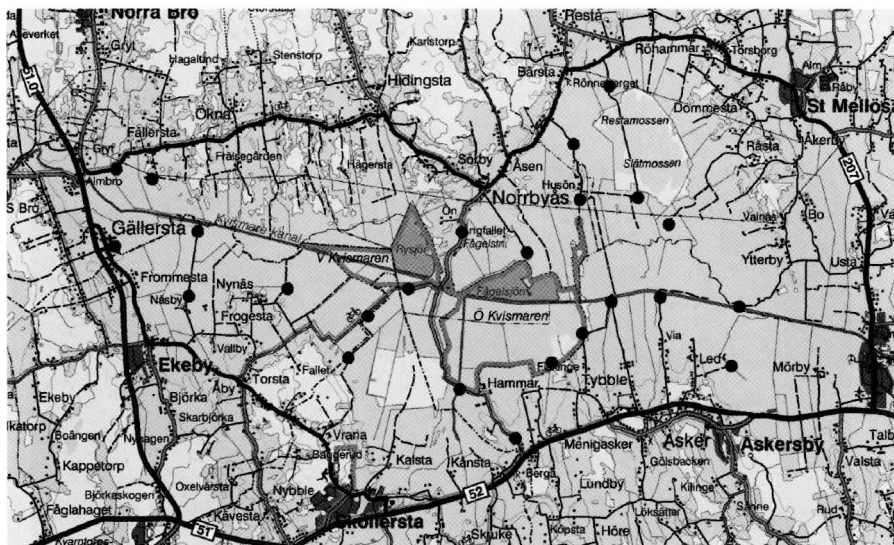

En flock tranor födosöker på inmatningsplatsen vid Kvismaren. Foto: Mikael Hake.

Tabell 1. Relativ fördelning (%) på olika typer av gröda och annan mark för de tranor som observerades under räkningarna i Kvismareområdet 15.4–8.10 2002. Säsongen har delats in i sex perioder för att visa hur utnyttjandet av olika habitat förändras med tiden. Observationer av flygande tranor har inte tagits med i beräkningarna.

	Nysådd	Mad	Spannmål	Potatis	Inmatning	Vall	Stubbåker	Övrigt*
15 april-7 maj	68,3	31,7	-	-	-	-	-	-
15 maj-3 juni	58,8	12,0	25,0	4,1	-	-	-	-
15 juni-10 juli	-	-	5,9	7,2	50,2	30,7	-	0,1
20 juli-8 aug	-	9,2	1,1	0,2	-	65,6	23,9	-
22 aug-10 sep	-	1,6	-	-	-	1,7	96,4	0,2
17 sep-8 okt	12,7	1,2	-	-	-	2,1	83,8	0,1

*Väg, betesmark.

Figur 1. Karta över studieområdet vid Kvismaren med de 24 punkter varifrån observationer av tranor gjordes under de standardiserade räkningarna. Studieområdet ligger innanför den svarta linjen.

Rysjön med omgivande mader, Restamossen, Råstasjön och Fornskinns mossen. Några av dagarna avsattes till inventeringar utanför området. Detta inkluderade Helgestamossen, NO om Odensbacken, samt Östansjösjön, Himmersjön, Finntorpasjön och våtmarksområdena nära Vensta. De sistnämnda lokalerna är belägna knappt 10 km söder och sydväst om Odensbacken.

Antalsvariationer och val av födosöksområden

Under tiden 15 april–8 oktober gjordes sammanlagt 24 räkningar av antalet tranor i studieområdet från 24 punkter längs en standardiserad bilrutt (figur 1). De 24 punkterna valdes ut så att man visuellt skulle kunna täcka in så stor del av studieområdet som möjligt från dessa. Räkningarna påbörjades mellan 06.00–08.00, och pågick i allmänhet under 2–4 timmar. De gjordes normalt i början av varje vecka, och samtliga veckor utom 18 och 33 täcktes in. Inventeringsrutten kördes omväxlande med- och moturs. Vid varje punkt räknades antalet tranor som var synliga, och en notering gjordes om vilket fält och vilken typ av gröda

eller mark de gick på. Fåglarnas position markerades även på en karta. Under räkningarna lades stor vikt vid att försöka undvika dubbelräkning av fåglar, bland annat genom att vara uppmärksam på vart de flygande tranor som sågs tog vägen.

Pejling av rastande tranor

Mellan 17 juli och 11 augusti försågs 3 tranor i Västmanland med radiosändare. Tranorna märktes på platser som ligger 60–80 km norr och nordost om Kvismaren (se nedan). När tranorna tillsammans med sina föräldrar lämnade sina revir under hösten, avlyssnades fåglarnas frekvenser under räkningarna i studieområdet. När en fågel hittades, pejldes denna 2–3 gånger per vecka tills den försvann från området. Vid varje pejling noterades fågelns position på en karta.

Resultat och diskussion

Försök med räkningar från luften

Att räkna tranor från luften visade sig vara ganska svårt och opraktiskt. Under helikopterräkningen sågs 568 tranor i studieområdet. Det var något färre (73 %) än vad som sågs vid

Figur 2. Troliga häckplatser (kryss), samt aktivitetsområde för de två tranfamiljer som pejlades i studieområdet vid Kvismaren. A = tranfamiljen från Allmännsbo, nära Grimsö, B = familjen från Gnien, Ramnäs.

den samtida räkningen längs den standardiserade bilrutten (780 ex). Sammanlagt tog helikopterräkningen drygt tre timmar. Räkningen från flygplanet 23.5 tog knappt två timmar, och endast 60 tranor sågs, vilket var klart färre (26 %) jämfört med de 210 fåglar som hittades vid räkningen från marken. Det är även värt att notera att tranorna inte verkade bli störda av vare sig helikoptern eller flygplanet, trots att flyghöjden var endast 150 meter. Först då flyghöjden minskades till ca 100 meter, visade de tecken på att bli oroliga.

Helikopterräkning kan vara ett alternativ till räkning från marken. Dock är kostnaden hög, och det tar såpass lång tid att flyga över även ett begränsat område att det finns risk för att materialet blir osäkert. Osäkerheten verkar vara ännu större vid räkning från flygplan. Dessutom finns det andra nackdelar med att använda sig av ett flygplan. Exempelvis är sikten neråt begränsad, och det är svårt att stanna till för att noggrant räkna större flockar.

Slutsatsen är att räkningar från luften förmodligen inte är kostnadseffektiva, och att räkningar istället bör ske genom observationer från marken, antingen från stopp längs en standar-

diserad bilrutt eller vid övernattningsplatserna. Vilken av dessa två metoder man väljer beror i stor utsträckning på vilken typ av data man vill samla in (endast räkningar, även biotopval, etc).

Häckande par

Uppenbarligen är det inte några större antal tranor som häckar vid Kvismaren. Trots en ganska omfattande arbetsinsats, hittades endast två säkra häckningar inom studieområdet. Ett par häckade vid Hammarmaden och fick ut två ungar (figur 2). Ungarna ringmärktes där av personal från Kvismare fågelstation redan i slutet av juni. Hela familjen sågs sedan den 10 juli, ca 1 km öster om Hammar. Ett par med en stor unge sågs dessutom vid Kilsgården, SV om Västra Kvismaren den 24 juli. Paret hade med största sannolikhet häckat i Västra Kvismaren (figur 2), då indikationer på häckning kunde noteras här vid ett flertal tillfällen under våren och sommaren. Dessutom fanns starka indikationer på ytterligare häckningar strax NV om Rysjön, samt vid Fiskingemaden (figur 2). Vid flera tillfällen observerades här tranor bete sig som om de hade bo eller ungar i närheten. En noggrann kontroll av öv-

riga våtmarksområden inom studieområdet gav inga fler misstankar om eventuella häckningar. Inte heller i de områden som inventerades utanför studieområdet hittades några tranhäckningar, även om endast enstaka besök gjordes till dessa lokaler.

Möjligen förekommer ytterligare häckningar inom studieområdet. En grundlig undersökning av Restamossen, Slätmossen och Råstasjön gav dock inget resultat, trots tips från lokalbefolkningen om att tranor skulle häcka här. En uppgift från en markägare om ett bo på Restamossen under säsongen kunde inte bekräftas. Sannolikt häckar endast ca 5 par i närheten av Kvismaresjöarna, vilket innebär att de flesta tranor som vistas i området är rastande fåglar eller översomrande ungrtranor. I kombination med fynden av de sändarförsedda tranorna (se nedan), visar detta att upptagningsområdet är stort, framför allt under hösten.

Antalsvariationer

Räkningarna påbörjades precis när de sista vårrastande tranorna skulle lämna Kvismareområdet. Vid första räkningen den 15 april fanns fortfarande 780 fåglar i studieområdet (figur 3). Därefter var bara de översomrande fåglarna kvar. Antalet tranor som sågs från slutet av april till slutet av Juli varierade mellan 20-306 fåglar. Vid räkningstillfället den 31 juli verkade det som om antalet hade börjat öka en aning, och en vecka senare var det uppenbart att de första "höstrtranorna" hade anlänt (figur 3). Antalet ökade sedan tills toppnoteringen gjordes den 17 september. Därefter minskade antalet tranor ganska snabbt, och vid sista räkningen den 8 oktober fanns bara 1286 fåglar kvar.

Generellt var antalet observerade tranor lägre jämfört med de räkningar vid nattplatserna som gjordes av personal vid Kvismare fågelstation under säsongen (Ragnar Edberg i brev). Under sommaren kan detta bero på att alla tranor som övernattar i Kvismaresjöarna inte söker föda i studieområdet, utan söker sig till andra platser i närheten. Detta håller troligen

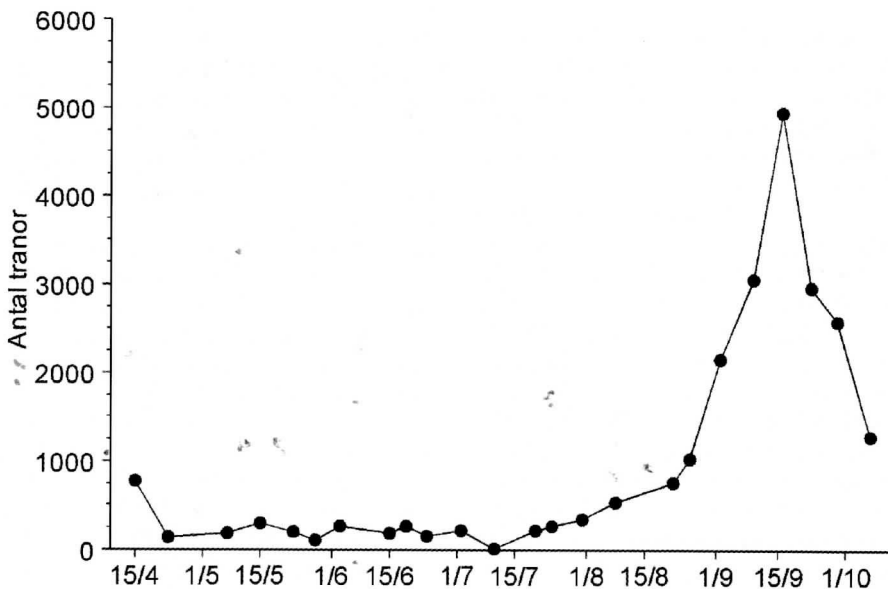
som förklaring även under hösten, plus att räkningarna gjorts under dagen, då en del tranor hunnit ge sig av söderut, medan andra ännu inte anlänt norrifrån. Det är dock svårt att göra några direkta jämförelser, då räkningarna, förutom i ett enda fall, gjordes under samma dagar.

Antalet tranor som håller till i området under sommaren har, från mitten av 1990-talet, varit maximalt ca 300 individer, och verkar nu ha stagnerat. Redan i slutet av juli ökar emellertid antalet tranor. Vad detta är för fåglar vet vi inte, och det återstår att reda ut. Antingen är det gamla tranor som misslyckats med häckningen och söker sig till Kvismaren tidigt för att förbereda sig inför höstflyttningen, eller också är det yngre tranor som vid denna tid ger upp sitt letande av lämpliga revir inför deras kommande första häckning. Pejling av sändarförsedda tranor skall förhoppningsvis ge oss mer information om vilka tranor det är som vistas vid Kvismaren under olika delar av säsongen, samt hur länge de stannar i området.

Val av födosöksområden

För att göra en ordentlig analys av vilken gröda eller annan mark fåglarna söker upp, behöver vi veta hur mycket av respektive mark som fanns inom studieområdet under 2002. Denna information har vi för närvarande inte, men om man bara tittar på var fåglarna befann sig under olika delar av säsongen, finner man ett tydligt mönster. Under våren hittar man tranorna nästan uteslutande på nysådda spannmålsfält och madmark (tabell 1). I början av sommaren går de över till att utnyttja främst nyslagen vall och potatisödlingar. Vallarna är också intressanta under sensommaren och början av hösten, men från det att spannmålsfälten börjar tröskas är det bara stubbåkrar som gäller. Under stora delar av hösten ser man nästan 100 % av alla tranor på stubbåkrar (tabell 1).

Detta överensstämmer mycket väl med resultaten från de studier som gjordes av Viltskadecenter i Kvismareområdet 1996-1998. En skillnad är dock värd att notera. Eftersom tranorna av någon anledning tyckte om att vistas inom

Figur 3. Antal tranor som sågs under räkningarna i studieområdet vid Kvismaren under tiden 15.4 - 8.10 2002.

ett begränsat område NO om Nynäs, längs Kvismare kanal, i början av juni, lades säd ut här av markägaren den 6 juni (Ragnar Edberg, muntligt). Detta visade sig ha stor attraherande effekt. Efter utläggningen och en dryg månad framöver, sågs 50 % av alla tranor här vid räkningstillfällena. Vid den första räkningen (15.6) efter utläggningen sågs inte mindre än 99 % av alla tranor stå på den plätt där födan lagts ut. Den 19 juni sågs 58% av tranorna där, och den 24 juni hela 94 %. Därefter avtog intresset för inmatningen, men då hade denna redan haft önskad effekt genom att hålla fåglarna borta från de känsliga potatisfälten (se tabell 1). Potatis är annars mycket attraktivt för tranorna från början av juni och några veckor framåt. Till följd av inmatningen noterades mycket få skador på potatis under året (Ragnar Edberg, muntligt).

Det blir allt mer uppenbart att tranor tycker om att vistas på vissa fält oavsett vilken gröda som odlas där. Detta beror troligen på faktorer som vi ännu inte känner till. En sak som kan

vara betydelsefull i sammanhanget är att tranorna vill vara skyddade mot faror, vilket innebär att fältets placering i landskapet kan ha betydelse. Vidare framstår mer och mer närheten till vatten som en mycket viktig faktor för tranorna. Vad det än beror på innebär detta att om man genom inmatning skall lyckas locka fåglarna från känsliga grödor inom ett område, är det viktigt att man redan från början vet vilka fält tranorna tycker om att gå på.

Pejling av rastande tranor

Två tranungar som försågs med radiosändare i Västmanland bestämde sig för att rasta vid Kvismaren innan de flyttade vidare söderut. En av ungarna, som märktes vid Allmänningbo, nära Grimsö, ca 60 km norr om Kvismaren den 11 augusti, sågs i sitt revir tillsammans med föräldrarna under morgonen den 9 september, och hittades vid Kvismaren på morgonen den 10 september. Den måste alltså ha anlänt till Kvismareområdet någon gång mitt

på dagen/eftermiddagen den 9 september. Den stannade sedan endast några dagar, och försvann någon gång 13–15 september. Ett par pejlingspositioner erhöles 10 respektive 12 september, och uppenbarligen höll den då till i närheten av Restamossen (figur 2).

Den andra tranungen, som märktes vid Gnien, Ramnäs, ca 80 km nordost om Kvismaren, stannade betydligt längre. Familjen sågs i sitt revir den 2 september, men ungen hördes inte av vid pejling dagen efter. Den borde alltså ha anlänt till Kvismareområdet den 3 om den inte stannade någonstans på vägen. Familjen höll sedan till vid Kvismaren under en hel månad, och gav sig inte av förrän någon gång den 4–6 oktober. Under de dagar den pejldes höll den till inom ett ganska begränsat område öster om Östra Kvismaren (figur 2).

TVå av de tre tranungar som försågs med radiosändare rastade alltså vid Kvismaren innan de sträckte vidare söderut. Detta bevisar bara att området är mycket attraktivt under hösten, och att upptagningsområdet för de fåglar som rastar är stort. Det var stor skillnad mellan hur länge de båda familjerna befann sig i området, men vad detta berodde på är svårt att säga innan vi får data på fler fåglar. Båda familjerna fortsatte sedan till norra Tyskland, där de sågs och hördes i området Rügen–Bock fram till mitten/slutet av oktober. Fågeln från Allmänningbo sågs dessutom vid rastplatsen Lac du Temple i Frankrike den 30 november, och övervintrar uppenbarligen i västligaste delarna av Extremadura, Spanien, där den pejldes in från ett flygplan den 13 januari 2003.

Under 2003 kommer vi att försöka fånga fler tranungar i Västmanland, bland annat i trakterna av Grimsö. Vi hoppas att åtminstone några av dessa fåglar skall stanna till vid Kvismaren under hösten och ge oss mer intressant information om tranornas rörelsemönster innan och under höstflyttningen.

Slutord

Sammanfattningsvis kan man säga att året varit mycket lyckat. Nya metoder har testats, vi har fått intressant information om olika aspekter av tranans ekologi, och resultaten från äldre undersökningar har fått ytterligare stöd. Under 2003 är det viktigt att räkningarna av rastande och översomrande tranor i Kvismareområdet fortsätter. På längre sikt är det dessutom nödvändigt att börja göra mer detaljerade studier av de skador fåglarna gör. Detta kommer Viltskadecenter att påbörja i Kvismareområdet under 2004.

Tack

Ett stort tack till Malin Viktorsson och Camilla Wikenros för deras hängivna arbete med att inventera, räkna och pejla tranor under säsongen. Erik Sjöstedt och Ragnar Edberg bidrog med uppgifter om tänkbara häckningar, räkningar vid nattplatserna samt skador på gröda i området. Tack dessutom till personalen vid Kvismare fågelstation, speciellt Bill Alexander, för tips, assistans och trevligt umgänge.

Tranor på fält. Foto: Mikael Hake.